

# REIS DOOR EEN LAND VOL WONDEREN

**ARCHITECT WILLEM MARINUS DUDOK OP LEZINGENTOUR  
DOOR AMERIKA, 19 SEPTEMBER-18 DECEMBER 1953**

JOKE REICHARDT

Op 19 september 1953 vertrok architect Willem Marinus Dudok (1884-1974) met de *M.S. Noordam* van de Holland-Amerika Lijn naar de Verenigde Staten, waar hij een rondreis van bijna drie maanden maakte langs meer dan dertig universiteiten in het oosten en

midden van Amerika (afb. 1).<sup>1</sup> Doel was het geven van lezingen over architectuur en stedenbouw (afb. 2). Hoewel Dudok op dat moment al bijna zeventig jaar oud was, zou het zijn eerste kennismaking met Amerika worden.



W.M. Dudok, 1955. Detail, zie ook afb. 5  
(Het Nieuwe Instituut)





1. W.M. Dudok gefotografeerd door Richard Meek, afgebeeld in *Architectural Forum* februari 1954

### INLEIDING

Dudok maakte de reis op uitnodiging van het American Institute of Architects (AIA) en was te gast bij diverse universiteiten en regionale afdelingen van het AIA en bij verschillende hoogleraren. De reis ging per trein en vliegtuig en vaak bleef hij niet meer dan één of enkele dagen op dezelfde locatie. Dudok hield lezingen over architectuur en stedenbouw voor architecten, studenten en andere belangstellenden, kreeg meerdere recepties en diners aangeboden en werd in veel gebouwen en steden rondgeleid. Hij ontmoette onder anderen de beroemde architect Frank Lloyd Wright (1867-1959), bij wie hij ook logeerde.

In de literatuur heeft Dudoks lezingenreis nauwelijks aandacht gekregen. Dudok publiceerde geen reiserinneringen, zoals Berlage en Le Corbusier deden na hun studiereizen naar de Verenigde Staten in respectievelijk 1911 en 1935.<sup>2</sup> Richard Guy Wilson, architectuurhistoricus aan de universiteit van Virginia, noemde de lezingen in 1982 interessant maar niet denkwaardig.<sup>3</sup> In Herman van Bergeijks proefschrift *Willem Marinus Dudok. Architect-stedebouwkundige 1884-1974* (1995) is de reis niet meer dan een voetnoot.<sup>4</sup> Toch moet Dudok op de Amerikanen voldoende indruk hebben gemaakt om anderhalf jaar later te worden geëerd met de AIA Gold Medal: de hoogste prijs die het AIA toekent aan 'individuals whose work has had a lasting influence on the theory and practice of architecture'.<sup>5</sup> Hij is daarmee de enige Nederlander die deze prijs kreeg toebedeeld.

Dit artikel gaat over Dudoks lezingentour. Het archief van Dudok, dat zich in Het Nieuwe Instituut in Rotterdam bevindt, bevat documentatie van zijn reis naar de Verenigde Staten, zoals reisschema's, lezin-

gen, notities, brieven en krantenknipsels.<sup>6</sup> Een uitgebreide analyse van dit archiefmateriaal heeft niet eerder plaatsgevonden. Vooral interessant zijn enkele getypte brieven die Dudok aan zijn vrouw schreef. Het zijn in feite aantekeningen en verslagen, zonder aanhef en zonder ondertekening, waarin Dudok de dagelijkse gebeurtenissen op een persoonlijke en soms zeer vermakelijke wijze beschrijft.<sup>7</sup> De brieven bevatten de weinig bekende persoonlijke notities van Dudok die op de lezingentour betrekking hebben. Het archiefmateriaal geeft een aansprekend beeld van deze onbekend gebleven interessante periode uit zijn carrière.

Na een korte beschrijving van de reis en de aanleiding hiertoe behandelt dit artikel de lezingen die Dudok in de Verenigde Staten hield. Het bronnenmateriaal biedt aanknopingspunten om dieper in te gaan op Dudoks beschouwingen over zijn eigen werk – na een inmiddels lange carrière als architect en stedenbouwer – en op zijn visie op de architectuur en stedenbouw in de Verenigde Staten. Geven deze beschouwingen van een voor veel Amerikanen onbekende Nederlandse architect ons nieuwe inzichten in zijn werk of zijn ideeën over architectuur en stedenbouw? En welke indruk maakte de nieuwste Amerikaanse architectuur op Dudok? Een analyse van de lezingenreis in dit licht is niet alleen vanuit architectuurhistorisch oogpunt interessant, maar biedt ook aanknopingspunten voor vervolgonderzoek naar de invloed en navolging die Dudok in de Verenigde Staten heeft gehad.

### BELANGSTELLING UIT AMERIKA

Dudok werkte van 1915 tot 1954 voor de gemeente Hilversum, eerst als directeur Publieke Werken en vanaf 1928 als gemeentearchitect. Bij zijn aantreden kreeg hij twee belangrijke architectuuropgaven.<sup>8</sup> De snel groeiende gemeente had behoefte aan woningen voor arbeiders en aan een nieuw stadhuis. Beide opdrachten brachten de architect grote bekendheid, zowel nationaal als internationaal. Over Dudoks ontwerpen verschenen artikelen in de internationale architectuurtijdschriften, waaronder het Engelse *Architectural Review* en het Amerikaanse *Architectural Forum*. Het boek *Willem Marinus Dudok, A Dutch Modernist: A Bio-Bibliography* (1996), geeft een uitgebreid en geannoteerd overzicht van publicaties van en over Dudok.<sup>9</sup>

Correspondentie en visitekaartjes in het Dudokarchief geven blijk van een grote toeloop naar Dudoks Hilversumse scholen en woningbouwcomplexen (gebouwd vanaf 1917) en zijn raadhuis (ontwerp 1924, bouw 1928-1931) (afb. 3). Internationale aandacht voor zijn stedenbouwkundige ontwerpen was er vanaf het begin ook al in Amerika, wellicht aangewakkerd door een bezoek van een internationale delegatie van stedenbouwkundigen in 1924.<sup>10</sup> Amerikaanse studenten, architecten en docenten bezochten Hilversum met ze-

► 2. Poster aankondiging lezing Dudok op woensdag 21 oktober 1953, universiteit van Florida, Gainesville (Het Nieuwe Instituut)



The Florida North Chapter

AMERICAN INSTITUTE OF ARCHITECTS and the  
COLLEGE OF ARCHITECTURE AND ALLIED ARTS

present:

**WILLEM  
MARINUS  
DUDOK**

ILLUSTRATED LECTURE  
"TO LIVE AND TO BUILD"

LAW SCHOOL AUDITORIUM, UNIVERSITY OF FLORIDA, GAINESVILLE  
WEDNESDAY, OCTOBER 21, 1953 - - 8:00 P. M. - - PUBLIC INVITED





3. W.M. Dudok, raadhuis Hilversum, 1928-1931 (ontwerp 1924), zuidgevel met rechts de hoofdingang (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

kere regelmaat en waar mogelijk leidde Dudok bezoekers zelf rond om zijn stedenbouwkundige ideeën of het ontwerp van het raadhuis toe te lichten.<sup>11</sup> Zo'n bezoek werd steeds als zeer positief ervaren, getuige de vele dankzeggingen die de correspondentie bevat (afb. 4). Het raadhuis 'has attracted the enthusiasm of all those who have seen it, and I am sure a detailed treatment of it [...] would be of great interest and help-

fulness to the architects in America', schreef architect Ralph C. Roudebush van *Architectural Forum* in 1931 aan Dudok.<sup>12</sup> Eliel Saarinen (1873-1950) was vooral enthousiast over Dudoks volkswoningbouw in Hilversum: '[...] it was a revelation to see how you [...] have developed an ideal place in which people may live. As far as I know, it is the only place in the world where things have been systematically carried out toward a



clearly conceived goal – and through the leadership of a strong mind.’<sup>13</sup> Architectuurstudent Harvey P. Clarkson (1914-1978) schreef Dudok naar aanleiding van zijn bezoek aan Hilversum in 1938: ‘Hilversum is certainly a gold mine for the architectural student.’<sup>14</sup> Het was een van deze bezoeken die vele jaren later tot Dudoks lezingenreis zou leiden.

#### EINDELIJK NAAR AMERIKA

Het ontbrak Dudok niet aan uitnodigingen uit de Verenigde Staten. Al voor de Tweede Wereldoorlog werd hem meerdere malen gevraagd om er te komen spreken.<sup>15</sup> Steeds gaf hij aan dat zijn drukke werkzaamheden het hem niet toelieten voor langere tijd zijn bureau te verlaten.<sup>16</sup> Toch liet het idee hem niet los. ‘[...] als ik Amerika nog eens wil zien voor mijn dood wordt het nu langzamerhand tijd’, schreef Dudok in 1950 aan Hendrik Wijdeveld (1885-1987), die op dat moment in Amerika verbleef voor een gastdocentschap aan North Carolina State University in Raleigh.<sup>17</sup> Na de Tweede Wereldoorlog bezochten grote delegaties van architecten en ingenieurs de Verenigde Staten om de nieuwste ontwikkelingen in de bouwpraktijk te bekijken, zowel op eigen initiatief als in het kader van de Marshallhulp.<sup>18</sup> In de bouw tijdschriften in die jaren deden de Amerikagangers verslag van hun bevindingen. De vele artikelen, meestal ruim voorzien van afbeeldingen, zullen vast hebben bijgedragen aan Dudoks wens om de architectuur in ‘het land van de onbegrensde mogelijkheden’ met eigen ogen te kunnen aanschouwen.

Een belangrijke rol bij de totstandkoming van Dudoks reis speelde de in Houston werkzame architect Ralph Meldrim Buffington (1907-2003) (afb. 5). Als groot bewonderaar van Dudok ijverde hij vanaf 1949 voor een collegetour van de Nederlandse architect en wenste hij diens architectuur grotere bekendheid in de Verenigde Staten te geven. Buffington had in augustus 1930 Hilversum bezocht en was daar enkele uren door Dudok rondgeleid. Het bezoek had grote indruk op hem gemaakt en hem ervan overtuigd dat Dudok een van de grootste moderne architecten was.<sup>19</sup> Dudok omschreef Ralph Buffington later als een bijzonder gevoelige en aardige man ‘met een artistiek gezicht’ en ‘een aristocraat, de beste vrienden met de upper-ten en multimiljonairs in Houston en in die kringen zeer gezien’.<sup>20</sup> Gedurende meer dan een jaar werkte Buffington aan de promotie van Dudoks werk bij universiteiten en architectuurinstellingen en probeerde hij naast sponsorgelden ook ontwerp opdrachten los te krijgen, waarop meerdere uitnodigingen om in Amerika te komen spreken volgden.<sup>21</sup> Onder andere zijn drukke werkzaamheden en de beperking van deviezenuitvoer waren voor Dudok redenen deze verzoeken af te slaan.<sup>22</sup> Het lijkt er op dat begin 1952 het AIA de organisatie van Dudoks reis van Buffington overnam. Op 31 januari van dat jaar bezocht Ralph Walker (1889-1973),



4. Dudok door Amerikaans bezoek gefotografeerd voor zijn eigen woonhuis in Hilversum, 1954 (familie-archief Dudok, J. Rethmeier)

5. Dudok en Ralph Meldrim Buffington, 1955 (Het Nieuwe Instituut)







6. Kaart van de Verenigde Staten met aantekeningen van Dudok, najaar 1953 (Het Nieuwe Instituut)









7. Frank Lloyd Wright met een model van zijn ontwerp voor het Guggenheim Museum in New York, 25 oktober 1953 (nationalpost.com/travel/frank-lloyd-wright-at-150-americas-best-known-architect-still-fascinates)

voorzitter van het AIA Committee on International Relationships, Dudok in Hilversum om een en ander te bespreken.<sup>23</sup> Na nog een jaar van voorbereidingen en uitstellen was het halverwege 1953 eindelijk zover. Op 25 augustus 1953 schreef Dudok aan Buffington: 'I have the great pleasure of informing you that our dreams of my American visit will soon become a reality.'<sup>24</sup>

#### REIS DOOR EEN LAND VOL WONDEREN

In de bijlage is Dudoks reisschema weergegeven. Het was een bijzonder druk programma. In tachtig dagen reisde hij door een groot deel van het oosten en midden van het land, zoals ook te zien is op de door hem ingetekende kaart van de Verenigde Staten (afb. 6).

In zijn brieven gaf Dudok blijk van een oprechte interesse in, maar ook verwondering over al het nieuwe dat

hij in Amerika ontdekte, niet alleen de architectuur, maar ook het landschap, de technische nieuwigheden, het kapitalisme en niet in de laatste plaats de Amerikanen zelf. De enorme luxe wekte zijn verbazing en verwondering, maar geen afgunst. Bij een beschrijving van alle luxe die hij ervoer in het Shamrock Hotel in Houston merkte hij op: 'Ik geloof niet dat het me gelukkiger maakt [...] Hoe gauw zou het mij vervelen als ik zelf zo'n levensstandaard bereikt zou hebben en hoe machteloos is geld om een mens gelukkig te maken.'<sup>25</sup>

Het spreekt voor zich dat Dudok gedurende zijn lezingentour een groot aantal mensen ontmoette, voornamelijk professoren, architecten en studenten. Een krantenbericht vermeldde zo'n 150 aanwezigen op een receptie ter ere van Dudok op 6 oktober in Washington, onder wie diplomaten (onder anderen de Nederlandse ambassadeur J.H. van Roijen), architecten en 'kunstminnenden'.<sup>26</sup> Maar Dudok was geen man van smalltalk en slechts een enkele keer sprak hij in zijn brieven van een interessante ontmoeting. Toch zitten er bekende namen tussen de personen die hij leerde kennen, zoals de latere AIA Gold Medal-winnaar Richard Buckminster Fuller (1895-1983), die volgens Dudok 'allerlei technische structuurdingen [maakte], die hij ontleent aan zijn studie van de natuur, dat is om met weinig materiaal te construeren'.<sup>27</sup> En hoewel niet expliciet beschreven, is het aannemelijk dat hij ook Ludwig Mies van der Rohe persoonlijk heeft ontmoet.<sup>28</sup> Dudok sprak de nodige hoogleraren en decanen die een belangrijke invloed hebben gehad op de opleiding van architecten in de Verenigde Staten, zoals Jean Labatut (1899-1986), een van de grondleggers van de Princeton School of Architecture, en Henry L. Kahnweiler (1907-1990), het eerste hoofd van de North

8. Handgeschreven aantekeningen Dudok (Het Nieuwe Instituut)

Toen per vliegtuig naar Phoenix. Vertrek 12 uur, om half 5 aankomst. Chicago vertrek in grauwe lichte dadede in stralende blauwe hemel in Phoenix.  
Ontmoeting Wright (brief elf)  
 Weer terug naar Chicago. Onttrafde groot hotel, Palmer house Rivier als de Rijn.  
 Detroit, Athletic Club, dan gelopen. Groot paleis met ralen van een staalheid van afmetingen! En van een diepte! Cinema  
 Pittsburgh Universiteit met onttrafde Gothische toren. Gewel  
 Syracuse van New York  
 Boston Wines in kelderzaal - Hoffmann's Erzählungen Louis XIV! Venetië. Cullen, Rockefeller, Ford!  
 Had een sprookjeachtig einde als een fantastische reis door een land vol wonderen.



Carolina State College School of Design.<sup>29</sup> Hilarisch is de beschrijving die Dudok geeft van zijn eerste ontmoeting met Harwell Hamilton Harris (1903-1990), decaan aan de Universiteit van Texas, die hem samen met zijn vrouw tegen vier uur 's nachts in Austin van de nachttrein kwam halen: 'Een tocht door de duisternis, aardige mensen weer, vooral Harris. Z'n vrouw ontpopte zich als een beetje eigenwijze tante, tien jaar ouder dan de zachtaardige Harris, en het is een vreemde sensatie op een reis, midden in de nacht, zo'n beetje te zitten bekvechten met een wildvreemde tante.'<sup>30</sup>

Van 25 tot en met 28 november 1953 logeerde Dudok op Frank Lloyd Wrights winterverblijf Taliesin West in Arizona. Helaas is van deze ontmoeting geen documentatie bewaard. Het zou beslist interessant zijn te weten wat deze twee architecten met elkaar bespraken. Over de (onmiskenbare) invloed van Wright op Dudoks werk is met zekere regelmaat geschreven.<sup>31</sup> In 1949 stelde Dudok dat Wright zich te veel had laten leiden door een hang naar publiciteit: 'Als ik zijn laatste bouwwerken zie [...] dan erken ik daarin geen ander streven dan een zucht "pour épater le bourgeois".'<sup>32</sup> Dudoks dochter Mia herinnerde zich vele jaren later dat Dudok vertelde zijn mening over het in aanbouw zijnde Guggenheim Museum aan Wright te hebben gegeven: 'Als gebouw is het een vondst', zou Dudok hebben gezegd, 'maar het heeft dit nadeel dat de bezoeker alle schilderijen langs moet en géén keus kan maken [...] – dat kan vermoeiend werken'. Waarop Wright antwoordde: 'Maar Dudok, de mensen komen niet voor de schilderijen, ze komen voor mijn gebouw!'<sup>33</sup> (afb. 7) Al met al moet de reis een geweldige indruk op Dudok hebben gemaakt, zoals uit één van zijn laatste handgeschreven aantekeningen valt af te leiden: 'Had een sprookjesachtig einde aan een fantastische reis door een land vol wonderen'.<sup>34</sup> (afb. 8)

#### INGENIEURSWERK EN OOSTERSE ROTZOOI

In het licht van zijn lezingen is het vooral interessant om hier op te tekenen wat Dudok van de Amerikaanse architectuur en stedenbouw vond. Toen de *Noordam* in New York aankwam, was Dudok om vijf uur 's morgens opgestaan om bij het opvaren van de Hudson de stad 'in de ontwakende dag' te zien (afb. 9).<sup>35</sup> Bij Dudok trad direct vertwijfeling op toen hij de 'verticale architectuur' zag waarnaar hij zo benieuwd was geweest.<sup>36</sup> Hij schetste hiervan het volgende beeld: 'enorm groots, die geweldige wolkenkrabbers, die daar zo als stenen reuzen tegen de hemel optornen. Ik ben het niet met mezelf eens, wat ik daar nu van denken moet. Het is hoogst merkwaardig, dat wij mensen zo iets maken kunnen en dat dát nu het resultaat van onze samenleving is. Technisch is dat gewoonweg overdoende [...] Dat is ingenieurswerk op een schaal, die ik niet vermoed heb.'<sup>37</sup>

Dudok raakte meer onder de indruk van de techni-



9. Skyline Manhattan, september 1953 (© Estate of Vivian Maier, Courtesy Maloof Collection and Howard Greenberg Gallery, New York)

sche constructies dan van de architectuur die hij te zien kreeg. De George Washington Bridge in New York (1927-1931)<sup>38</sup> noemde hij de 'mooiste, elegantste, ijlste constructie' die hij ooit had gezien, maar hij maakte daarbij de kanttekening dat dit niets met architectuur te maken had: 'Van schoonheid van proportie geen sprake, van onderlinge harmonie nog veel minder.'<sup>39</sup> Het gemis aan juiste verhoudingen was vooral in New York te merken. Van de volgens Dudok drie belangrijkste gebouwen: het hoofdkantoor van de Verenigde Naties (1952), het Rockefeller Center (1930-1939) en het Lever House (1952), was er niet een die zonder meer zijn goedkeuring kon wegdragen (afb. 10).<sup>40</sup> 'Het Rockefeller Center, een stad in een stad, zo staat het vermeld, maar zo is het niet, want het is alleen maar een groep fraaie wolkenkrabbers temidden van soortgenoten, en daarmee wil ik meteen zeggen, dat de waarden die tot grote architectuur leiden: verhouding, contrast, hier niet voldoende een rol spelen', aldus Dudok. Maar ook dit was 'een indrukwekkende manifestatie van menselijk scheppingsvermogen in constructieve zin'.<sup>41</sup> Ook buiten New York maakten wolkenkrabbers en andere constructies indruk. In New Orleans vond Dudok het Pan-American Life Building (1953)<sup>42</sup> 'volmaakt van uitvoering' en de plattegrond en gevels zo goed 'dat je je



afvraagt: wat nu?<sup>43</sup> Het Parabeleum (1952; nu J.S. Dorton Arena)<sup>44</sup> in Raleigh was naar zijn idee ‘geniaal geconstrueerd’.<sup>45</sup>

Terwijl de wolkenkrabbers hem nog konden imponeren, was Dudok over de Amerikaanse stedenbouw minder te spreken.<sup>46</sup> Het grillige silhouet en de willekeur van de skyline van New York konden hem allerminst bekoren.<sup>47</sup> In deze stad zag hij ‘fraaie en verzorgde’ stadsdelen, maar daarnaast ook grote stukken van ‘benauwende chaos en willekeur als bij Oosterse steden’.<sup>48</sup> De vergelijking met oosterse steden, die hij kende van reizen naar India en Turkije, maakte Dudok meerdere malen in zijn brieven.<sup>49</sup> Over Charlottesville (Virginia) verzuchtte hij: ‘[...] feitelijk staan ze hier aan het begin van de stedenbouw, zo’n stadje is zó lelijk als in Brits Indië en Oosterse landen’ en over Christiansburg (Virginia): ‘[...] dit dorp op zichzelf is weer een soort Oosterse rotzooi, maar wel met aardige buitenwijken met vrijstaande huisjes, maar niet zo verzorgd als bij ons’.<sup>50</sup> Vanuit Auburn (Alabama) schreef hij: ‘[...]

10. Raymond Hood, Rockefeller Center, 1930-1939, New York (uit *Bouwkundig Weekblad* 10 juni 1952, 184)



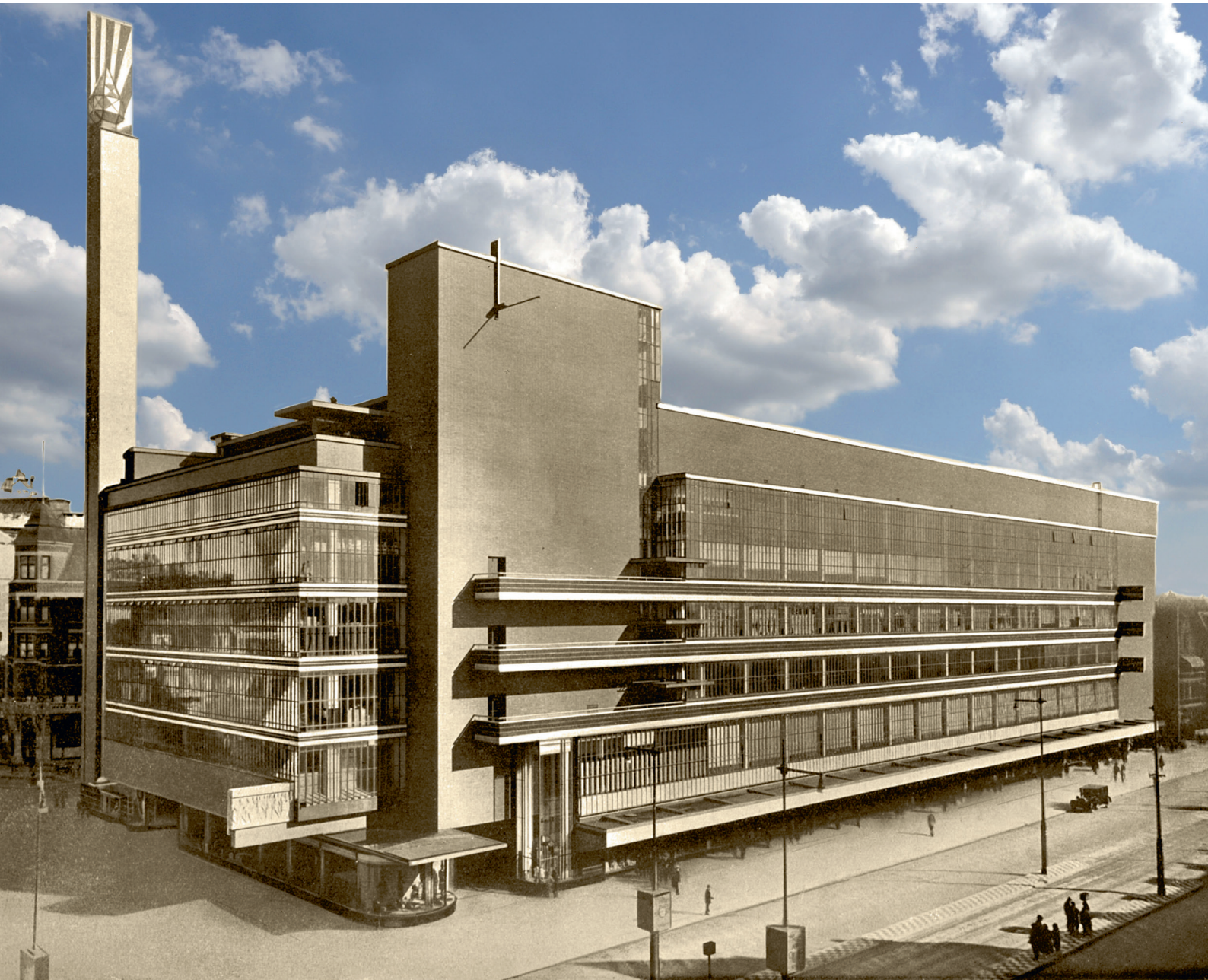
ze hebben geen notie van stedenbouw, en het is heel nuttig dat de boel een beetje in beweging wordt gebracht. De bouwerij is even verschrikkelijk als in Oosterse steden.<sup>51</sup> Dudoks verklaring hiervoor was de Amerikaanse vrijheidsdrang, die het overheden bemoeilijkt (of onmogelijk maakte) om bouwregels uit te schrijven.<sup>52</sup>

#### GEESTELIJKE WAARDE

‘I should consider my visit a success if I could contribute in raising by my example some fresh desire in the hearts of my younger colleagues: a longing for beauty our art and life in general cannot do without’, aldus Dudok in een interview kort na zijn aankomst in New York.<sup>53</sup> Hij wilde pleiten voor een esthetische en geestelijke waarde in de moderne architectuur en stedenbouw. Zijn lezing in Brussel op 24 maart 1950 voor de Société Belge des Urbanistes et Architectes Modernistes (SBUAM) getiteld ‘Urbanisme et architecture: expression de leur temps’ (‘Stedebouw en architectuur als uitdrukking van hun tijd’) was naar eigen zeggen een succes geweest en gaf hem het idee dat een Engelse vertaling hiervan geschikt zou zijn voor een lezing in de Verenigde Staten.<sup>54</sup> In deze voordracht had Dudok zijn ideeën over architectuur en stedenbouw uitgewerkt in een samenhangend geheel en laten zien dat deze op de moderne tijd nog steeds van toepassing waren.<sup>55</sup> Voor zijn tour verwerkte hij de SBUAM-lezing in een tweetal voordrachten, een over architectuur en een over stedenbouw. Beide lezingen werden door het AIA vrijwel integraal gepubliceerd in de *Journal of the American Institute of Architects* in respectievelijk maart en april 1954. In de lezing getiteld ‘To Live and to Build’ vertelde Dudok wat in zijn ogen ‘goede architectuur’ was (afb. 11). Dat ging verder dan een puur functioneel gebouw en moest ook iets van de ‘geestelijke waarde’ tot uitdrukking brengen. Hij verduidelijkte dit met enkele voorbeelden: ‘[...] a town-hall, which is merely an excellent office-building [...] is not necessarily a specimen of fine architecture. [...] it must possess something of the dignity which symbolizes its civic authority. Neither is a theatre an example of good architecture, when it merely has good acoustics, even if there is a good view of the stage from every seat. The whole building must tune its visitors to festive gaiety [...]. A school building is not “architectural” only because the children attending it sit in large airy rooms: the building itself must be a lesson in the goodness and reason which the children will learn – if possible a friendly lesson. I mean that a church is not necessarily a piece of good architecture if it is merely a good meeting hall [...] unless it is at the same time a place which expresses human devotion it has little in common with architecture.’<sup>56</sup>

Het was geen kwestie van meer of minder luxe of ornamenten die de ‘geestelijke waarde’ in de architec-





11. Dudok, warenhuis de Bijenkorf, 1928-1930 (afgebroken 1956), Rotterdam (Pinterest)

tuur tot uitdrukking brachten, maar uitsluitend van structurele verhoudingen.<sup>57</sup> Dudok constateerde echter dat de ‘zogenaamde moderne architectuur’ bleef steken in de constructiefase en nooit tot kunst werd. Zijn uitgesproken opvattingen over het verschil tussen constructie – in zijn ogen ‘ingenieurskunst’ – en architectuur waren in het land van de wolkenkrabbers misschien wel het best op hun plaats. Dudok wees evenwel niet de moderne bouwkunst af. De moderne middelen (staal, gewapend beton) maakten het volgens hem juist mogelijk om zonder overvloedige ornamentiek een groots effect te bereiken.<sup>58</sup> Met de nodige retoriek zette hij zijn opvattingen kracht bij: ‘When we look at the reproduction of so-called modern architecture, what do we see? Those flat-topped cubes with innume-

rable storeys and endless horizontal rows of windows, clever buildings which only impress us by their grandiose dimensions: how are they related to their soil, their surroundings, climate and their purpose? And what are they trying to express?’<sup>59</sup> Met slechts kleine aanpassingen gaf Dudok in deze lezing zijn ideeën over architectuur weer die hij ook al in 1950 had geuit. Dudok herhaalde zijn kritiek op het feit dat zelfs uitbreidingsplannen in steden en dorpen in dunbevolkte gebieden voorzagen in de bouw van wolkenkrabbers. In 1953 voegde hij daar een zeer recent voorbeeld aan toe, naar aanleiding van het in 1952 opgeleverde appartementengebouw Unité d’habitation van Le Corbusier in Marseille: ‘Le Corbusier certainly is a great architect, and succeeded in making an impressive



building, but is such an impressive solution justified for this purpose? Don't you think that this [sic] good people would live far more happily in a gay garden-city with better planned, bright little houses for each family?'<sup>60</sup> Opmerkelijk is dat Dudok zijn Amerikaanse voorbeeld van goede architectuur, luchthaven Idlewild in New York (later JFK Airport), in zijn lezing in de Verenigde Staten achterwege liet. Deze luchthaven was volgens hem 'suggestieve ruimtekunst, in volkomen harmonie met de bestemming van het gebouw'.<sup>61</sup>

#### STEDENBOUW

Dudoks andere lezing, 'Thoughts on Townplanning', was eveneens geënt op zijn voordracht voor de SBUAM in 1950, maar deze had expliciet de moderne stedenbouw als onderwerp. In Nederland had Dudok in de jaren na de Tweede Wereldoorlog als stedenbouwkundige een moeilijke tijd. Hij was door verschillende gemeenten, waaronder Zwolle, Velsen, Den Haag, Voorburg en Wassenaar, aangetrokken om wederopbouw- of ontwikkelingsplannen te ontwerpen. Dat verliep echter niet overal even vlot. In 1951 had Dudok zijn ontslag aangeboden aan de gemeente Den Haag vanwege teleurstellende ervaringen bij de receptie van zijn wederopbouwplan.<sup>62</sup> In 1952 gaf hij zijn opdracht voor Velsen terug.<sup>63</sup> Daar was onenigheid ontstaan met het architectenbureau van Van den Broek (1898-1978) en Bakema (1914-1981) over hun ontwerp voor een winkelbedrijf, waarbij de gemeente Dudok was afgevalen. Er had zich een heftige en in de pers breed uitgemeten polemiek tussen Dudok en Van den Broek voorgedaan.<sup>64</sup> Ook in Zwolle was zijn betrokkenheid op een teleurstelling uitgelopen.<sup>65</sup> In Amerika kon Dudok vrijuit op zijn stedenbouwkundige ideeën ingaan. In zijn lezing pleitte hij voor een hiërarchisch opgebouwde gezonde stad, met aparte delen voor wonen, werken, recreatie en verkeer.<sup>66</sup> De groei van de bevolking en de toename van het verkeer waren dusdanig dat het gevaar van ongebreidelde stedelijke groei moest worden afgewend.<sup>67</sup> Decentralisatie was daarom noodzakelijk.<sup>68</sup> De verschillende 'zones' moesten worden omgeven door groengordels, die een natuurlijke begrenzing vormden.<sup>69</sup> Moderne stedenbouwers dienden niet alleen aan stadsuitbreiding maar ook aan 'stadsrestrictie' te denken.<sup>70</sup> Typisch modern was volgens Dudok de introductie van recreatiegebieden die de stad 'dooraderden': 'In fact, we build as much with green and trees as with brick and stones. This magnificent contrast of green and stone will be the most important expedient in modern town planning.'<sup>71</sup> Een goed stedenbouwkundig plan was echter niet alleen tweedimensionaal maar moest ook, in ieder geval op hoofdlijnen, instructies bevatten voor de derde dimensie.<sup>72</sup> De schoonheid van een stad werd in Dudoks ogen bereikt door een juiste afwisseling van herhaling en variatie in de bouwwerken.<sup>73</sup> In moderne steden-

bouwprojecten werden hele stadswijken in één keer gebouwd, waarbij normalisatie ervoor zorgde dat huizen verwerden tot 'eenheden'.<sup>74</sup> Natuurlijke variatie kon echter nog steeds worden bereikt door de bijzondere gebouwen die het moderne leven vereiste, zoals publieke gebouwen, scholen, voorzieningen voor recreatie en sportstadions, op een juiste wijze in de wijken te verdelen, aldus Dudok: 'In this way we may arrive in our towns at an equally logical and beautiful synthesis. A synthesis of the classical element of repetition, inherent to our modern housing, and of the romantic element of variety by the proper distribution of the special buildings in those places where, for the future town-aspect, they will be of the greatest value.'<sup>75</sup> In de financiële beperkingen van de moderne tijd zag hij de uitdaging om de moderne stedenbouwkundige concepties te verwezenlijken, want 'it is with the simplest means that the finest town aspect can be created'.<sup>76</sup>

Ook deze lezing was in feite een herhaling van wat Dudok al in 1950 in Brussel had verkondigd. Wel had hij zijn idee over de relatie tussen architect en stedenbouwer aangescherpt, wellicht ingegeven door de negatieve ervaringen in Den Haag en Velsen. Waar Dudok in 1950 nog zei te vertrouwen op een 'collegiale samenwerking die alle belangen dient',<sup>77</sup> was het in 1953 zijn overtuiging geworden dat slechts de ervaren architect een ideale stedenbouwer kon zijn.<sup>78</sup>

#### RECEPTIE

Hoewel Dudoks lezingen dus grotendeels een herhaling waren van zijn voordracht voor de SBUAM zal het merendeel van zijn Amerikaanse publiek voor het eerst met zijn ideeën hebben kennisgemaakt. Dudok illustreerde zijn lezingen met een groot aantal dia's. Secretaris Bartlett van de Alabama Society of Architects, onderdeel van het AIA, liet per brief weten dat Dudoks dia's indruk hadden gemaakt op de studenten en jongere architecten vanwege de omvang van zijn oeuvre.<sup>79</sup> Zijn werk uit de vroege jaren twintig vond de secretaris verrassend actueel.<sup>80</sup> Getuige de krantenknipsels waarvan niet altijd duidelijk is uit welke krant of van welke datum ze zijn, werden Dudoks lezingen goed bezocht en kreeg hij geregeld bijval voor zijn uitgesproken meningen (afb. 12). Een kritisch redactioneel stukje verscheen in het tijdschrift *Progressive Architecture* van november 1953. Hoofdredacteur Thomas H. Creighton (1904-1984) ging, naar aanleiding van een gesprek dat hij met Dudok had en waarin deze zijn verbazing had geuit over het geringe prestige van de architect in de Verenigde Staten, in op diens overtuiging dat de ervaren architect tevens de stedenbouwkundige planner zou moeten zijn. Volgens Creighton kwam het niet in Dudok op dat vastgoedontwikkelaars, ondernemers, opdrachtgevers of zelfs aannemers meer invloed konden hebben dan een architect-



stedenbouwkundige. ‘The interesting thing, in talking to Dudok, was to realize that he has a different concept of the town planner and the architect than ours’, aldus Creighton, ‘I don’t believe it ever occurred to him that the architect-planner might not have the power to effect good planning [...] It seemed difficult for him to understand that a community [...] might not want to put the architect-planner in that position of authority which would allow good planning and good design to be carried out.’<sup>81</sup>

*Architectural Forum* wijdde in februari 1954 een zes pagina’s lang redactioneel artikel aan Dudok, waarin professor Talbot Hamlin (1889-1956) van Columbia University diens werk besprak.<sup>82</sup> Hij omschreef Dudok als een ‘humanist [...] who has gone his own way within – yet not within – the modern movement he helped to found’.<sup>83</sup> Dudoks hang naar een humanistische architectuur gaf hem een bijzondere positie; moderne materialen en constructiemethoden waren slechts middel om het doel van een ‘geestelijke’ architectuur te bereiken. Hamlin concludeerde: ‘[...] in any architecture that claims to be democratic in aims, the extraordinary way in which Dudok has designed for people is of the highest significance, as is his companion concept that visual beauty is something that people themselves demand’.<sup>84</sup> Een kleine dertig jaar later, in 1982, publiceerde de *Journal of the American Institute of Architects* een artikel over Dudoks werk van Richard Guy Wilson, waarin deze opmerkt: ‘[Dudok’s] speeches given in the U.S. are of interest but not memorable.’<sup>85</sup> Dat is opmerkelijk omdat Wilson in zijn artikel betoogt dat Dudoks architectuur de tijd juist goed doorstaan heeft en dat ‘[Dudok] is a figure of considerable interest in this new period of re-examining and reassessing the origins of modernism’.<sup>86</sup> Als theoretische toelichting op Dudoks eigen architectuur dragen de lezingen bij aan het begrip van de architectonische erfenis van de architect en ze zijn in dat opzicht in mijn ogen zeker memorabel.

#### ‘HIGHEST HONOR EVER BESTOWED ON ME’

Het artikel in *Architectural Forum* van februari 1954 en de publicaties van de lezingen in de *Journal of the American Institute of Architects* zijn de meest concrete resultaten van Dudoks lezingenreis. Maar de reis heeft ook een belangrijke rol gespeeld bij de toekenning in 1955 van de prestigieuze AIA Gold Medal. Met de lezingen nog vers in het geheugen werd Dudok in 1954 genomineerd voor deze onderscheiding van het American Institute of Architects. Omdat de nominatie niet aan de richtlijnen voldeed, werd deze niet toegekend.<sup>87</sup> Dat was wel het geval in 1955 toen Dudok opnieuw werd genomineerd (afb. 13).<sup>88</sup> Volgens Wilson, die de toekenningen van de AIA Gold Medal heeft geanalyseerd, past de onderscheiding voor Dudok in 1955 in de reeks toekenningen aan meer traditioneel ingestelde mo-



Dudok, looks out of his hotel window on Pittsburgh with a somewhat disapproving eye. Too big, he tells two senior architectural students at Carnegie Tech. Dudok believes cities should be smaller for maximum convenience and service to the public. The two students were his escorts on a tour of the city.  
Photograph Pittsburgh Post-Gazette Dec. 8, 1953

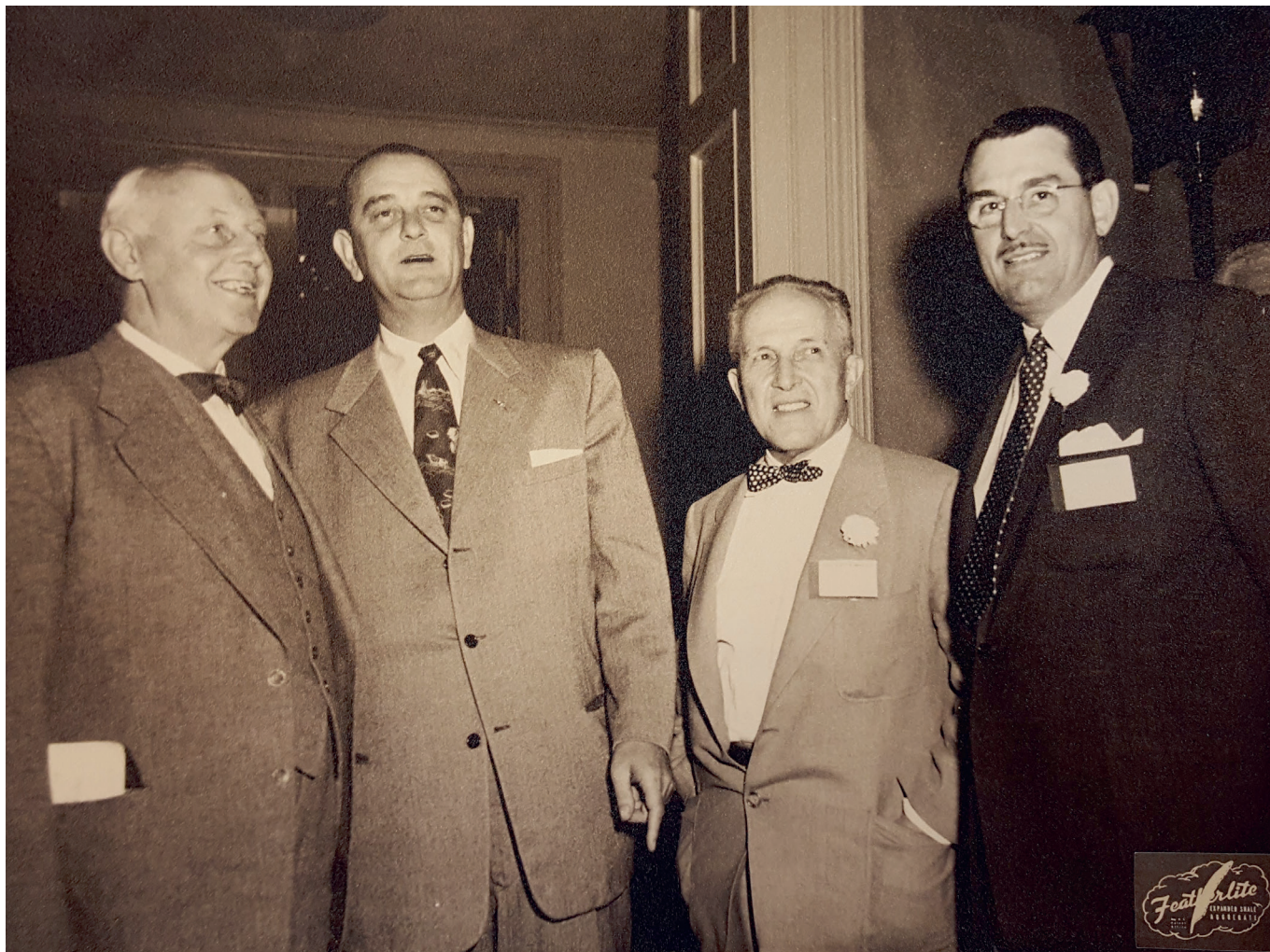
12. Dudok in Pittsburgh, foto in de *Pittsburgh Post-Gazette*, december 1953 (uit R.M.H. Magnée (red.), *Willem M. Dudok*, Amsterdam 1955, 134)

derne architecten tussen 1938 en 1958.<sup>89</sup> Dit zou de veranderende smaak van de architectonische professie in Amerika weergeven.<sup>90</sup> Pas in de jaren daarna kwamen volgens Wilson radicale modernisten als Gropius (1959), Mies van der Rohe (1960) en Le Corbusier (1961) aan bod. Dudok was sinds 1907 de 21e ontvanger van de prijs.<sup>91</sup> Zeven buitenlandse architecten gingen hem voor, maar hij was de eerste, en tot nu toe enige Nederlander die de prijs mocht ontvangen. Om deze op te halen reisde Dudok in juni 1955 voor de tweede maal naar de Verenigde Staten; ‘I consider this as the highest honor ever bestowed on me’, verklaarde hij.<sup>92</sup>

#### TOT SLOT

Wanneer we nu, anno 2019, Dudoks lezingenreis in de Verenigde Staten beschouwen, dan luidt de conclusie





13. Dudok met Clair W. Ditchy (2e van rechts) bij uitreiking AIA Gold Medal, 1955 (Het Nieuwe Instituut)

dat deze in beginsel niet leidt tot een andere kijk op zijn architectuur. Het onderzoek maakt duidelijk dat Dudok in de jaren vijftig in de Verenigde Staten in hoog aanzien stond als architect, in tegenstelling tot zijn positie in Nederland op dat moment. Dudok liet in Amerika zien dat aan zijn ontwerpen een duidelijke en consistente visie ten grondslag lag. Voor de beroepsgroep in Europa was deze misschien niet nieuw, maar veel van zijn Amerikaanse toehoorders zullen hiermee voor het eerst hebben kennism gemaakt. Ondanks de inspanningen van Ralph Buffington om voor hem opdrachten in Amerika los te krijgen ('we must have a Dudok building in America'), heeft Dudok niet in de Verenigde Staten gebouwd.<sup>93</sup> De positieve reacties op zijn lezingen geven aan dat er binnen de (toekomstige)

beroepsgroep zeker een vruchtbare bodem voor zijn architectuuropvattingen was.<sup>94</sup> Daarom zou het interessant zijn na te gaan welke invloed Dudok met zijn optredens op zijn collega-architecten en de architecten-in-opleiding in Amerika heeft gehad. Een onderzoek naar navolging van Dudok in de Verenigde Staten is voor zover bekend nog niet uitgevoerd en was in het kader van deze studie niet mogelijk. Amerikaanse invloed op Dudoks eigen ontwerpen is niet aan de orde. Volgens Van Bergeijk nam Dudoks compagnon Robert Magnée (1915-2002) toen al langzamerhand het ontwerpwerk van Dudok over en zijn vooral de latere ontwerpen waarschijnlijk grotendeels van diens hand.<sup>95</sup> De reis kwam te laat in Dudoks carrière om nog van invloed op zijn eigen werk te kunnen zijn.



## BIJLAGE ARCHITECT WILLEM MARINUS DUDOK OP LEZINGENTOUR DOOR AMERIKA, 19 SEPTEMBER-18 DECEMBER 1953

### REISSHEMA LEZINGENTOUR DUDOK

Onderstaand is Dudoks reisschema weergegeven, door de auteur samengesteld uit het officiële door het AIA opgestelde schema, Dudoks aantekeningen, door universiteiten of AIA Chapters opgestelde draaiboeken

en persberichten. Naast de 'officiële' lezingen aan universiteiten en AIA-afdelingen hield Dudok veel voordrachten bij lunches en diners en op bijeenkomsten met studenten en andere belangstellenden.

DATUM	VERBLIJF	LEZING
19-29 september 1953	MS Noordam	
29 september 1953	New York, NY	
30 september 1953	New York, NY	
1 oktober 1953	Philadelphia, PA	University of Pennsylvania
2 oktober 1953	New York, NY	Columbia University & New York Chapter AIA
3 oktober 1953	New York, NY	
4 oktober 1953	New York, NY	
5 oktober 1953	Princeton, NJ	Princeton University
6 oktober 1953	Washington DC	
7 oktober 1953	Charlottesville, VA	University of Virginia
8 oktober 1953	Charlottesville, VA	
9 oktober 1953	Blacksburg, VA	Virginia Polytechnic Institute
10 oktober 1953	Blacksburg, VA	
11 oktober 1953	Raleigh, NC	
12 oktober 1953	Raleigh, NC	North Carolina State College
13 oktober 1953	Raleigh, NC	
14 oktober 1953	Raleigh, NC	
15 oktober 1953	Atlanta, GA	AIA Chapter Atlanta
16 oktober 1953	Atlanta, GA	Georgia Institute of Technology
17 oktober 1953	St. Augustine, FL	
18 oktober 1953	St. Augustine, FL	
19 oktober 1953	St. Augustine, FL	
20 oktober 1953	St. Augustine, FL	
21 oktober 1953	Gainesville, FL	University of Florida
22 oktober 1953	Auburn, AL	
23 oktober 1953	Auburn, AL	Alabama Society of Architects & Alabama Polytechnic Institute
24 oktober 1953	Auburn, AL	
25 oktober 1953	Nachttrein	
26 oktober 1953	New Orleans, LA	Tulane University
27 oktober 1953	Auburn, AL	
28 oktober 1953	Dallas, TX	Dallas Chapter AIA
29 oktober 1953	Houston, TX	Rice Institute
30 oktober 1953	Houston, TX	University of Houston
31 oktober 1953	Houston, TX	
1 november 1953	Houston, TX	
2 november 1953	Houston, TX	
3 november 1953	Nachttrein	
4 november 1953	Lubbock, TX	Texas Technical College
5 november 1953	Austin, TX	



6 november 1953	Austin, TX	Texas Society of Architects & University of Texas
7 november 1953	Austin, TX	
8 november 1953	Albuquerque, NM	
9 november 1953	Albuquerque, NM	University of New Mexico
10 november 1953	Denver, CO	(2x) University of Colorado
11 november 1953	Denver, CO	(Denver) Colorado Chapter AIA
12 november 1953	Manhattan, KS	Kansas State College & Kansas Chapter AIA
13 november 1953	Manhattan, KS	
14 november 1953	Lawrence, KS	
15 november 1953	Lawrence, KS	
16 november 1953	Lawrence, KS	University of Kansas
17 november 1953	Kansas City, MO	Kansas City Chapter AIA
18 november 1953	Des Moines, IA	Iowa Chapter AIA
19 november 1953	Des Moines, IA	Iowa State College (Ames, IA)
20 november 1953	Minneapolis, MN	University of Minnesota
21 november 1953	Minneapolis, MN	
22 november 1953	Champaign-Urbana, IL	
23 november 1953	Champaign-Urbana, IL	University of Illinois
24 november 1953	Chicago, IL	Illinois Institute of Technology
25 november 1953	Phoenix, AZ	(verblijf bij Frank Lloyd Wright)
26 november 1953	Phoenix, AZ	(verblijf bij Frank Lloyd Wright)
27 november 1953	Phoenix, AZ	(verblijf bij Frank Lloyd Wright)
28 november 1953	Phoenix, AZ	(verblijf bij Frank Lloyd Wright)
29 november 1953	Chicago, IL	
30 november 1953	South Bend, IN	University of Notre Dame
1 december 1953	Nachttrein	
2 december 1953	Cincinnati, OH	University of Cincinnati
3 december 1953	Detroit, MI	Cranbrook Academy
4 december 1953	Ann Arbor, MI	University of Michigan & Detroit Chapter AIA
5 december 1953	Detroit, MI	
6 december 1953	Pittsburgh, PA	
7 december 1953	Pittsburgh, PA	Carnegie Institute of Technology
8 december 1953	Altoona, PA	Pennsylvania State College
9 december 1953	Syracuse, NY	Syracuse University
10 december 1953	Boston, MA	
11 december 1953	Boston, MA	Harvard University & Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, MA
12 december 1953	Boston, MA	
13 december 1953	Boston, MA	
14 december 1953	New York, NY	Yale University, New Haven, CO
15 december 1953	New York, NY	Columbia University, New York
16 december 1953	New York, NY	
17 december 1953	New York, NY	
18 december 1953	Vlucht van Idlewild Airport (New York) naar Amsterdam	



## NOTEN

De auteur heeft alles gedaan om de rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Mocht dit niet of onvoldoende gelukt zijn kan de rechthebbende zich melden bij info@knob.nl.

- 1 Dit artikel is een bewerking van: 'Reis door een land vol wonderen. Architect Willem Marinus Dudok op lezingentour door Amerika 19 september-18 december 1953', masterthesis 2018 voor de studie Kunstgeschiedenis, track Architectuurgeschiedenis en monumentenzorg aan de Universiteit Utrecht.
- 2 H.P. Berlage, *Amerikaansche reishereningen*, Rotterdam 1913, respectievelijk Le Corbusier, *Quand les cathédrales étaient blanches. Voyage aux pays des timides*, Parijs 1937.
- 3 R.G. Wilson, 'Willem Dudok: Modernist but not Mainstream', *The AIA Journal* 71 (1982) 9, 48.
- 4 H. van Bergeijk, *Willem Marinus Dudok. Architect-stedebouwkundige 1884-1974*, Naarden 1995, 96.
- 5 'Gold Medal', [www.aia.org/awards/7046-gold-medal](http://www.aia.org/awards/7046-gold-medal) (geraadpleegd 3 maart 2017).
- 6 Rotterdam, Het Nieuwe Instituut, Dudok, W.M./Archief DUDO. In het kader van mijn scriptie heb ik een volledige inventarisatie gemaakt van alle correspondentie in het Dudokarchief die betrekking heeft op Amerika of gevoerd werd met Amerikanen (architecten, professoren, studenten of anderszins). Deze inventarisatie is, gerangschikt naar datum en voorzien van afzender, plaats van afzending en vindplaats in het archief, opgenomen in mijn scriptie. In dit artikel wordt verwezen naar deze correspondentie als: Corr. <naam afzender> <datum brief>.
- 7 De brieven bevinden zich in het Dudokarchief onder inv.nr. DUDOD267; ze zijn genummerd t/m VIII en beslaan de periodes van 29 september t/m 5 november 1953. De brieven worden hier aangehaald als 'Brief' gevolgd door de Romeinse nummering. Het is niet zeker of deze brieven vanuit Amerika zijn verstuurd, of dat ze later (mogelijk aan de hand van aantekeningen) zijn uitgetypt. Wel blijkt uit de brieven dat Dudok ook door zijn vrouw van (familiaire) ontwikkelingen in Nederland op de hoogte werd gehouden.
- 8 Van Bergeijk 1995 (noot 4), 18.
- 9 D. Langmead, *Willem Marinus Dudok, A Dutch Modernist: A Bio-Bibliography*, Westport 1996, 53-218.
- 10 De stedenbouwkundigen waren deelnemers aan het in Amsterdam gehouden congres van The International Federation for Town and Country Planning and Garden Cities met ongeveer vijfhonderd afgevaardigden uit 28 landen. Berlage was een van de bestuursleden van deze vereniging van stedenbouwkundigen, die onder leiding stond van Ebenezer Howard. De gedelegeerden maakten enkele excursies waaronder een naar Hilversum, waar ze onder leiding van Dudok een aantal woningbouwprojecten bekeken; zie *Internationale Stedebouwcongres*, Amsterdam 1924, deel II Verslag, Website Hathitrust Digital Library, [www.hathitrust.org/](http://www.hathitrust.org/) (geraadpleegd 4 december 2017), 8 en 65-66.
- 11 Een prachtige anekdote hierover is opgetekend door Suzanne B. Riess in een interview met Joseph Esherick (1914-1998), Amerikaans architect en winnaar van de AIA Gold Medal in 1989. Esherick vertelt over een reis naar Europa die hij in 1937 maakte en waarbij hij samen met een vriend in Rotterdam verbleef. Aan de piccolo van hun hotel vroeg hij hoe ze in Hilversum konden komen, omdat ze daar enkele moderne gebouwen wilden bezoeken. De reactie van de hotelbediende was de volgende, aldus Esherick: 'He got four bicycles, one for himself and one for his girlfriend, and we took off on bicycles. Hilversum's about thirty miles away, I guess. We told him what we wanted to see, so he took us around. He found all this stuff, he didn't know anything about architecture. Then we said we wanted to see the town hall. Dudok was as famous as Aalto at that time. The bellboy walks into the town hall and says, "I have some Americans and they want to see Mr. Dudok." Lo and behold, we get ushered into Dudok's office, and Dudok spoke some English, so we had an interview of about threequarters of an hour, and he showed us the model of the town hall, the future development, and everything else.' J. Esherick, 'An architectural practice in the San Francisco Bay Area, 1938-1996', oral history transcript 1996, interview door Suzanne B. Riess, Oral History Center, The Bancroft Library, University of California, Berkeley, 86. Via [www.archive.org/details/eshericksfbayareoojoserich](http://www.archive.org/details/eshericksfbayareoojoserich) (geraadpleegd 17 juli 2017).
- 12 Corr. Roudebush 22 oktober 1931.
- 13 Corr. Saarinen 22 september 1936.
- 14 Corr. Clarkson 30 oktober 1938. Harvey P. Clarkson (1914-1978) werd later president van Shreve, Lamb & Harmon Associates, de firma die in 1929-1931 het Empire State Building had gebouwd, en was van 1954 tot 1960 Associate Professor aan de Columbia University School of Architecture in New York.
- 15 Corr. Saarinen 22 september 1936; Corr. Butler 7 maart 1939; Corr. Maginonis 27 maart 1939.
- 16 Corr. Dudok 7 april 1939; Corr. Dudok 8 mei 1939.
- 17 Brief Dudok aan Wijdeveld, d.d. 18 april 1950, HNI, WIJD57-58.
- 18 H. Ibelings, *Americanism. Nederlandse architectuur en het transatlantische voorbeeld*, Rotterdam 1997, 17-23.
- 19 Buffington: 'These hours with you have left a lasting conviction that your place as one of the greatest Architects of modern times is secure', Corr. Buffington 9 maart 1949. Aanleiding voor Buffington om Dudok in 1949 te schrijven was de uitreiking van de AIA Gold Medal dat jaar aan Frank Lloyd Wright in Houston, Buffingtons woonplaats. 'I wish it might be an international affair with you receiving equal recognition for the wonderful work you have done [...]', aldus Buffington. Vanaf 1949 tot aan Dudoks overlijden in 1974 correspondeerden beide architecten geregeld met elkaar.
- 20 Brief VII, VIII.
- 21 In een terugblik spreekt Buffington van 'correspondence with some forty schools of architecture and individual architects as Saarinen, Neutra, Mies van der Rohe and others'; Corr. Buffington 7 september 1953.
- 22 Corr. Dudok 15 juli 1950; Corr. Dudok 15 november 1951. Dudok wilde in 1950 geen reis maken, want 'in the mean time the international situation has become rather alarming: for the moment I should not care to leave my home'. Mogelijk doelde Dudok hiermee op de in juni 1950 uitgebroken Koreaanse burgeroorlog, waardoor de verhoudingen tussen het Westen en de communistische Sovjet-Unie op scherp kwamen te staan.
- 23 Corr. Walker 14 januari 1952; Corr. Walker 24 januari 1952; Corr. Walker 20 mei 1952.
- 24 Corr. Dudok 25 augustus 1953.
- 25 Brief VII.
- 26 R. Shumaker, 'There's a party side to the Octagon!' krant en datum onbekend. Bron: Collectie Dudok Stichting/Dr. H. van Bergeijk, TU Delft. In het artikel wordt Dudok bestempeld als 'The Frank Lloyd Wright of Holland'.
- 27 Brief IV. Buckminster Fuller won de AIA Gold Medal in 1970 met als toelichting 'a man responsible for the design of the strongest, lightest and most efficient means of enclosing space yet devised by men'.
- 28 Op het lezingenschema dat Dudok van het AIA had ontvangen, had hij enkele aantekeningen gemaakt. Op 24 november was hij te gast bij het Illinois Institute of Technology, en hierbij had Dudok de naam 'Mies vd Rohe' geschreven. Zijn handgeschreven aantekeningen bevatten de opmerking 'Chicago. Mies van der Rohe'. In ieder geval hebben beide architecten elkaar in 1957 ontmoet, toen zowel Dudok als Mies van der Rohe zitting had in de jury van de R.S. Reynolds Memorial Award.
- 29 Brief III, IV.
- 30 Brief VIII.
- 31 In 1926 schreef Dudok zelf over de invloed die Frank Lloyd Wright op zijn werk zou hebben gehad: 'Dat moet men echter in ieder geval niet zo opvatten, dat ik mij bewust ben door zijn vormspraak beïnvloed te zijn: het gaat nooit om de vorm maar om de geest. [Wright] heeft ook bij mij het bewustzijn verdiept, dat architectuur de kunst van de ruimte, niet van het platte vlak is. Daarom heeft voor mij niet in de eerste plaats zijn wijze van detailleren betekenis, niet zijn geduchte overspanningen, vlakke, over-



- stekende, haast zwevende daken, echter veel meer zijn heldere, ruimtelijke vormgeving'. Dudok in *Baukunst*, februari 1926, geciteerd in R. Magnée (red.), *Willem M. Dudok*, Amsterdam 1954, 41. Verder onder andere: H. van Bergeijk (red.), *Amerikaanse dromen. Frank Lloyd Wright en Nederland*, Rotterdam 2008, 9-15 en 163-173; D. Langmead en D. Johnson, *Architectural excursions: Frank Lloyd Wright. Holland and Europe*, Westport 2000, 72-76; A. van der Woud, 'Variaties op een thema. 20 jaar belangstelling voor Frank Lloyd Wright', in: F. Asselbergs (red.), *Americana. Nederlandse architectuur 1880-1930*, Amsterdam 1975, 28-40.
- 32 Brief Dudok aan Wijdeveld, d.d. 30 april 1949, HNI, WIJD55-56.
- 33 M. Rethmeier-Dudok, 'Hilversums Historie: Dudok was mijn vader', *Hilversums Historisch Tijdschrift Eigen Perk* 14 (1994) 41, 79.
- 34 Handgeschreven vel, HNI, DUDOD267.
- 35 Brief I.
- 36 In verschillende brieven voorafgaand aan zijn reis had hij uitgesproken vooral benieuwd te zijn naar de wolkenkrabbers.
- 37 Brief I.
- 38 Architecten Othmar Ammann en Cass Gilbert, 1927-1931.
- 39 Brief I.
- 40 Architecten: hoofdkwartier Verenigde Naties: Oscar Niemeyer, Wallace Harrison e.a.; Rockefeller Center: Raymond Hood; Lever House: Skidmore, Owings & Merrill (Gordon Bunshaft).
- 41 Brief II.
- 42 Architect: Skidmore, Owings & Merrill (Gordon Bunshaft).
- 43 Brief VII.
- 44 Architect: Matthew Nowicki.
- 45 Brief IV.
- 46 Veel indrukken die Dudok opdeed, en ook zijn conclusie dat de Amerikaanse stedenbouw behoorlijk achterliep bij die in Nederland, en tevens zijn bewondering voor bepaalde bruggen in New York en andere bouwwerken, zijn ook terug te vinden in de artikelen in de bouw tijdschriften waarin in de jaren vijftig verslag werd gedaan van Amerikaanse reizen. Het zou interessant zijn een systematisch onderzoek naar de bestemmingen en bevindingen van (Nederlandse) Amerikaanse reizigers uit te voeren, waardoor een beter inzicht kan ontstaan in het fenomeen Amerikaanse reizen.
- 47 Brief I.
- 48 Brief I.
- 49 In 1936 was Dudok enige tijd in Calcutta, India, geweest, waar hij ontwerpen had gemaakt voor een woonhuis en voor een bioscoop; zie Van Bergeijk 1995 (noot 4), 237 en 239. In december 1937 of januari 1938 verbleef Dudok in Ankara; handgeschreven aantekening van Dudoks vrouw '[my husband] is now staying in Ankara for business', als antwoord aan John B. Ward; Corr. Ward 10 december 1937. Ook in 1949 verbleef Dudok in Ankara; zie www.dudokinturkey.com (geraadpleegd 8 december 2017).
- 50 Brief III, resp. Brief IV.
- 51 Brief VI.
- 52 HNI, DUDOD277. Krantenberichten naar aanleiding van Dudoks bezoek: R. Heidler, 'Dutch Expert hits "lack" of planning in U.S. cities', *Washington Post*, 7 oktober 1953, resp. 'Look at Our Planning', datum en krant onbekend, mogelijk *Dallas News*.
- 53 *The Knickerbocker* 15 (1953) november, 12.
- 54 'I just lectured in Brussels in the French language; my subject "Town-planning and Architecture as an Expression of our Time" gave me ample opportunity of developing my conception of the right modern spirit in the architectural field. I may say that my lecture was a success and I suppose that an English translation, largely illustrated with examples of my work, would do for an eventual trip to the States.' Corr. Dudok 31 maart 1950.
- 55 Zowel de Franse als de Nederlandse tekst van de voordracht was in mei 1950 verschenen in *Forum*. De Nederlandse titel luidde 'Stedebouw en architectuur als uitdrukking van eigen tijd'.
- 56 W.M. Dudok, 'To Live and to Build', *Journal of the American Institute of Architects* (1954) maart, 101-102.
- 57 Dudok 1954 (noot 56), 102.
- 58 Dudok 1954 (noot 56), 104.
- 59 Dudok 1954 (noot 56), 102.
- 60 Dudok 1954 (noot 56), 103.
- 61 W.M. Dudok, 'Stedebouw en architectuur als uitdrukking van eigen tijd', *Forum* mei 1950, 160.
- 62 Van Bergeijk 1995 (noot 4), 95. Van verschillende kanten en om verschillende redenen had Dudok na de presentatie van zijn plannen in 1946 kritiek gekregen, wat geleid had tot een steeds stroever verlopende samenwerking met de betrokkenen. Voor een uitgebreide bespreking van het structuurplan en de problemen die Dudok in Den Haag ondervond, zie M. Cramer, H. van Grieken en H. Pronk, *W.M. Dudok 1884-1974*, Amsterdam 1981, 99-108 en Van Bergeijk 1995 (noot 4), 87-95 en 269-281.
- 63 Van Bergeijk 1995 (noot 4), 97.
- 64 Van Bergeijk 1995 (noot 4), 97.
- 65 Dudoks ontwikkelingsplan voor Zwolle diende door bezwaren van Rijkswaterstaat te worden aangepast, wat Dudok weigerde omdat naar zijn zeggen steeds van mening werd veranderd; Van Bergeijk 1995 (noot 4), 99.
- 66 W.M. Dudok, 'Town Planning', *Journal of the American Institute of Architects* april 1954, 155.
- 67 Dudok 1954 (noot 66), 155.
- 68 Decentralisatie was mogelijk door de moderne communicatiemiddelen als telefoon, radio en bioscoop, waardoor mensen voor het culturele leven niet meer afhankelijk waren van dichte bevolkingscentra. Ook de auto speelde hierin een belangrijke rol; Dudok 1954 (noot 66), 154.
- 69 Dudok 1954 (noot 66), 156.
- 70 Dudok 1954 (noot 66), 154.
- 71 Dudok 1954 (noot 66), 156.
- 72 Dudok 1954 (noot 66), 156.
- 73 Dudok 1954 (noot 66), 156.
- 74 Dudok 1954 (noot 66), 157.
- 75 Dudok 1954 (noot 66), 157-158.
- 76 Dudok 1954 (noot 66), 158. Voor de herkomst van zijn ideeën en de plaats van Dudok binnen de stedenbouwkundige discipline van de twintigste eeuw, zie Van Bergeijk 1995 (noot 4), 68-99.
- 77 Dudok 1950 (noot 61), 58.
- 78 'Such a complicated problem [stedenbouw] can only be solved by teamwork [...] in the last resort a single man must create the harmonious synthesis of various facets of the problem [...] I am convinced that - whatever others may say - the experienced architect is the obvious town planner'; Dudok 1954 (noot 66), 153-154. Niet geheel terecht nam Dudok in zijn lezing op dat hij nooit problemen had ondervonden op het terrein van samenwerking.
- 79 De dia's die Dudok speciaal voor de tour had laten maken, zijn niet bewaard. Een handgeschreven lijstje met enkele gebouwen en ontwerpen in het Dudokarchief geeft een aanwijzing van wat Dudok mogelijk wilde of heeft laten zien. HNI, DUDO240M.154.
- 80 Corr. Bartlett 26 oktober 1953: 'It was interesting to note your buildings done in the early 1920s, which seemed to have a freshness and vigor when compared to the work done by many Architects today.'
- 81 T.H. Creighton, 'P.S.', *Progressive Architecture* november 1953, 238.
- 82 Dudok en Hamlin hadden elkaar een aantal malen ontmoet tijdens Dudoks lezingenreis.
- 83 T. Hamlin, 'Willem Dudok', *Architectural Forum* februari 1954, 150.
- 84 Hamlin 1954 (noot 83), 151.
- 85 Wilson 1982 (noot 3), 48.
- 86 Wilson 1982 (noot 3), 45.
- 87 De regels luidden dat uitsluitend de *board of directors* konden nomineren en stemmen en dat de stemming unaniem moest zijn. In 1936 was Dudok ook al genomineerd, maar voldeed deze eveneens niet. Dudoks nominatie in dat jaar was afkomstig van de Chairman of the Committee on Foreign Relations (Julian Clarence Levi) en niet van een *board member*. In 1954, het jaar na zijn lezingentour, werd Dudok door AIA-voorzitter Clair Ditchy genomineerd, maar was er geen unanieme stemming. Mededelingen door Nancy Hadley, Senior Manager, Archives and Records AIA, mailwisseling met auteur, d.d. 10 november 2017.
- 88 Deze nominatie kwam opnieuw van Clair Ditchy. Mededeling door Nancy Hadley, Senior Manager, Archives and Records AIA, mailwisseling met auteur, d.d. 10 november 2017.
- 89 R.G. Wilson, *The AIA Gold Medal*, New York 1984, 10.
- 90 De leden van de *board of directors* waren immers vertegenwoordigers van praktiserende architecten uit het gehele land,



- en geen critici, schrijvers of academici; Wilson 1984 (noot 89), 3-4.
- 91 www.aia.org (geraadpleegd 3 maart 2017).
- 92 Corr. Dudok 25 april 1955.
- 93 Corr. Buffington 23 oktober 1953; Buffington: 'I am arranging a small dinner [...] with Dr. Hampton C. Robinson at

the Petroleum Club. And I hope you will find a future client in the group to be there. We must have a Dudok Building in America.' Later schreef Buffington verscheidene brieven aan mogelijke opdrachtgevers, echter zonder resultaat; zie Corr. Buffington 2 december 1953, en diverse brieven

- van Buffington d.d 5 december 1953.
- 94 Het niet aannemen van een hem aangeboden gastdocentschap bij het MIT, naar aanleiding van zijn lezing in Boston, is in dit opzicht wellicht een gemiste kans.
- 95 Mondelinge mededeling H. van Bergeijk, 15 november 2017.

**DRS. J.M. REICHARDT** studeerde in 2018 cum laude af aan de Universiteit Utrecht met een bachelor in Kunstgeschiedenis en een master in Architectuurgeschiede-

nis en monumentenzorg. Ze is werkzaam als cultuur- en architectuurhistorisch onderzoeker bij bureau SteenhuisMeurs bv en als zelfstandig kunst- en architectuurhistoricus.

## JOURNEY THROUGH A LAND FULL OF WONDERS

### ARCHITECT WILLEM DUDOK'S LECTURE TOUR OF AMERICA, 19 SEPTEMBER-18 DECEMBER 1953

JOKE REICHARDT

In autumn 1953, at the invitation of the American Institute of Architects (AIA), Dutch architect Willem Dudok embarked on an almost three month-long lecture tour of over thirty universities in the United States of America. It was Dudok's first experience of America. An analysis of the archival material of Dudok's tour, never previously undertaken, offers starting points for a deeper consideration of Dudok's reflections on his own career as architect and urban designer, and his view of architecture and urban design in the United States. Since his earliest housing projects in Hilversum around 1920, American architects had taken an interest in Dudok's work, an interest that only increased after the completion of the Hilversum town hall in 1931. Although Dudok had received several invitations to lecture in America over the years, it only became a reality quite late in life. The programme laid out for him was an exceptionally busy one: in the course of eighty days he covered a large swathe of the eastern and central part of the United States. He lectured to architects, students and other interested parties, was invited to several receptions and dinners, and was taken on guided tours of many buildings and cities. He also stayed for a few days with Frank Lloyd Wright.

Immediately upon arrival Dudok was impressed by the huge skyscrapers of Manhattan, although it was the engineering that made the greatest impression on

him. He did not regard them as architecture for they lacked the 'beauty of proportion and mutual harmony'.

Dudok had prepared two lectures for his tour, largely based on a lecture he had already given in Brussels in 1950 for the Société Belge des Urbanistes et Architectes Modernistes. He argued for a spiritual value in architecture that would be reflected in the proper structural proportions. He felt that Americans had little idea of urban design as yet, and he made frequent mention of an ugliness and chaos similar to that in Asian cities. He favoured the development of garden cities, of which Hilversum was his great example, over close-set skyscrapers. In his view, a city's beauty consisted above all of a well-judged alternation of repetition and variation in buildings.

For his American audiences of students and young architects, Dudok's lectures were probably their first encounter with his ideas and reflections on architecture and urban design. He illustrated his lectures with a large number of slides and impressed his audiences with the breadth of his oeuvre, which clearly consisted of much more than his world-famous town hall. After his visit, Dudok's lectures were published in the *Journal of the American Institute of Architects* and eighteen months later he was awarded the AIA Gold Medal, the institute's highest honour. Dudok is still the only Dutch architect to have received this accolade.